

QADIMGI BAQTRIYA DAVLATI

Jalilov Lazizbek Ilhom o'g'li

Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani 53-ixtisoslashtirilgan maktabi

Ma'naviy va ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi Baqtriya davlati madaniyati, urf-odati, tarixi, dini, hunarmandchiligi, dehqonchiligi hamda arxeologlar tomonidan o'rganish natijasida topilgan topilmalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Baqtriya davlati, Yunoniston, Rim, Parfiya, Hindiston, Xitoy, arxeologik yodgorliklar, arxeologlar.

Ellin tarixchilari tomonidan buyuk qudratli davlat sifatida ulug'langan Qadimgi Baqtriya Afg'onistondagi Hindukushdan tortib O'zbekistondagi Hisor tog' tizmasigacha bo'lgan Amudaryoning ikki qirg'og'ida joylashgan ulkan tarixiy hududdir. Qadimgi Baqtriyani o'rganish maqsadida 1969 yilda professor Viktor Sarianidi boshchiligida sovet-afg'on qo'shma arxeologik guruhi tuzildi. Tadqiqot ob'ekti hozirgi Afg'onistonning Shibirg'on shahri yaqinida joylashgan ellinlarning Eshmi-Tepe qishlog'i edi. Qishloqni o'rab turgan tepaliklar orasida Tilla-Tepa (Oltin tepalik) degan bir tog' bor edi. Biroq, arxeologlar u yerda hech qanday tilla topmadilar, shunchaki g'aroyib naqshlar bilan bezatilgan sopol parchalari. 1978 yilning kuziga kelib, qazish ishlari olib borilgan maydonda bir vaqtlar monumental bino, ehtimol, ma'bad joylashgan bo'lib, ko'p ustunli asosiy zali mustahkam devor va qo'riq minoralari bilan o'ralganligi ma'lum bo'ldi. Dala ishlari yakunlanishi arafasida hayratlanarli voqea yuz berdi. Qadimiy qabrni qazish chog'ida ishchilardan biri oltin buyum topdi. Oxir-oqibat, arxeologlar dafn qirollik qabrlarini ifodalashini aniqladilar. O'lganlarning boshlarida oltin tojlar bor edi. Ushbu tojlardan biri novdalar orasida qushlar tasvirlangan stilize qilingan daraxtlar shaklida beshta oltin palmettoda o'yilgan. Toj marvarid va firuza bilan bezatilgan edi. Qabrga dafn etilganlarning hashamatli liboslari minglab tilla lavhalar, tugmalar, rozetlar, marjonlarni va boncuklar bilan bezatilgan. Matoning o'zi oltin iplar va murakkab sabzavot naqshlarini ifodalovchi yuzlab marvaridlar bilan kashta qilingan. Qazilgan qabrlarning har birida uch mingga yaqin oltin buyumlar bo'lsa, umumiy soni yigirma mingdan oshdi. Bu nafaqat badiiy va tijorat ahamiyati, balki tarixiy ahamiyati bilan ham shov-shuvli kashfiyot bo'ldi. Endi Baqtriya Kushon imperiyasi bizning eramizning boshida o'zini Osiyoning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatdi. Aynan shu davrda buddizm Hindistondan O'rta Osiyoga, keyin esa Uzoq Sharqqa tarqala boshladi. Birinchi transkontinental avtomagistral Buyuk Ipak yo'li o'sha paytdayoq ma'lum bo'lgan edi. U Xitoydan Kushon yerlari orqali g'arbga, O'rta yer dengizigacha o'tgan. Ayni paytda Misrdan

Hindistonga savdo yo‘li rivojlanib bordi. Karvon yo‘llari O‘rta Osiyoni Qora dengiz sohilining shimoliy qismlari bilan bog‘lagan. Shunday qilib, Yunoniston, Rim, Parfiya, Hindiston va Xitoy kabi olis o‘lkalardan zargarlik buyumlari namunalari bir joyda topilishi tabiiy edi. Qadimgi Baqtriyaning taqdiri juda dramatik bo‘lgan. Miloddan avvalgi I ming yillikning o‘rtalarida ilk bor shakllangan paytdan boshlab eramizning birinchi asrlarigacha, uning hududida quldorlik tuzumi keng tarqalganda, yanada kuchli imperiyalar bu gullab-yashnagan yerni bosib olishga, bo‘ysundirishga yoki qo‘shib olishga harakat qilgan. Va bu ajablanarli emas. Amudaryo yuvilgan va rivojlangan sug‘orish tizimi orqali sug‘oriladigan unumdor platoda joylashgan mamlakat ekin maydonlariga boy edi. Bundan tashqari, muhim savdo yo‘llari uning hududini kesib o‘tgan; Pomirning tog‘ dovonlari bo‘ylab, xususan, savdogarlar Xitoydan ipak va boshqa tovarlarni yetkazib berishgan. Ko‘rinib turibdiki, Baqtriyada yashagan qabilalar dastlab Midiya podsholigi tarkibiga kirgan, keyin esa Ahamoniylar saltanati tarkibiga kirgan. Miloddan avvalgi 540 yilda Baqtriya Fors shohi Kir Buyukning satrapligiga aylandi va unga soliq to‘ladi. Sharqiy Eron xalqlariga mansub baqtriylarning eng qadimgi tavsifi miloddan avvalgi 500-yillarda yashagan ellin yozuvchisi Gekatiinning asarlarida uchraydi. Keyinchalik, Iskandar Zulqarnayn dunyo xaritasini “qayta shakllantirayotganda” Baqtriyani bosib olib, uni o‘z imperiyasiga qo‘shib oldi va hatto u yerda o‘n ikkita shahar qurdi. Uning o‘limidan so‘ng, mamlakat uning harbiy qo‘mondoni Selevkga meros bo‘lib o‘tdi va Salavkiylar imperiyasining bir qismiga aylandi. O‘sha davrda ko‘plab yunon shaharlari paydo bo‘ldi va ellin madaniyati tarqala boshladi. Miloddan avvalgi 255-yilda viloyatlardan birining hukmdori Diodot o‘zini podshoh deb e‘lon qildi va yuz yil yashagan Grek-Baqtriya podsholigiga asos soldi. O‘rta Osiyo bir necha asrlar davomida bir bo‘lagi bo‘lgan ellinistik dunyo hayotga ta‘sir qilishi muqarrar va mahalliy xalqlarning madaniyati. Baqtriya va So‘g‘diyona hukmdorlar Grek-Makedoniya qo‘shinlari yordamida boshqargan. Yangi ellin shaharlari - Marv va Hirot paydo bo‘ldi. Yunon tili zodagonlar va oliy harbiy unvonlar tiliga aylandi. Tangalar yunon standartlariga muvofiq zarb qilingan. Ellin xudolarining butun panteoni, ellin adabiyoti va teatri mahalliy elita uchun mavjud bo‘ldi. Mahalliy va ellin an‘analarining uyg‘unlashuvi deyarli muqarrar edi. Biroq, Grek-Baqtriya qirolligi oxir-oqibat zaif tuzilma bo‘lib ko‘rindi. Qirol hokimiyatining zaifligi, taxt uchun uzluksiz kurash mamlakatning o‘z chegaralarini himoya qila olmasligiga olib keldi. Miloddan avvalgi II asr o‘rtalarida. Grek-Baqtriya podsholigi O‘rta Osiyodagi yuechji qabilalari tomonidan bosib olingan. Kushonlar hukmron urug‘i Baqtriya hududida o‘zlarining Kushonlar podsholigini tuzdilar. Kushonlar saltanati o‘zining gullab-yashnashining eng yuqori cho‘qqisida, milodiy 1—3-asrlarda Shimoliy Hindiston, Pokiston, Afg‘oniston va hozirgi O‘zbekistonning bir qismini qamrab olgan. Kushonlar davlatining shimoliy chegarasi O‘zbekistonning hozirgi Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari oralig‘ida joylashgan bo‘lib, u yerda

kengligi 6-7 metr bo'lgan mustahkam tashqi devor xarobalari topilgan. Tor dara bo'ylab "Temir darvozalar" orqali So'g'ddan Baqtriyaga eng qisqa yo'l qurilgan. Shunday qilib, Baqtriyaning ming yillik tarixi bu Fors hududida hukmronlik qilishdan boshlanib, kushonlar hukmronligi bilan tugadi. Qabilalar va xalqlar birlashib, parchalanib ketdi. Bir ijtimoiy tuzilma boshqasini almashtirdi. Dinlar va ma'naviy ta'limotlar paydo bo'ldi va yo'q bo'lib ketdi. O'rta Osiyoda qadimgi me'morchilikda tosh hech qachon muhim rol o'ynamagan. Ammo Baqtriyada u ko'pincha yog'och ustunlar uchun chodir asosi sifatida, yuzalarni qoplash uchun, figurali o'ymakorlik va haykalchalar tayyorlash uchun ishlatilgan. Biroq, g'isht shaklidagi loy tez-tez ishlatiladigan qurilish material bo'lib qoldi. Loy osongina mavjud bo'lsa-da va yaxshi plastika taklif qilgan bo'lsa-da, u bardoshli material emas edi. Ammo turar-joylarning mustahkamligi haqida hech kim ko'p tashvishlanmadi va loy g'ishtdan qurilgan bunday turar-joy 50 yildan ortiq davom etishi juda kam edi. Deyarli barcha saqlanib qolgan qal'alar vayronaga aylangani ajablanarli emas: oldingi devorlarni yomg'ir yuvib tashlagan, minoralar cho'kib ketgan tepaliklarga aylangan. O'tmishdoshlarimiz aytganidek, "Tuproqdan kelamiz, tuproq bo'lamiz". Xuddi shu nomdagi zamonaviy shahardan besh kilometr uzoqlikda joylashgan Ko'hna Termiz o'zni dastlab ellin, keyinchalik o'rta asrlar davrining namunasi. shahar. Afsonaga ko'ra, Iskandar Zulqarnayn bu erda Aleksandriya Oxianan nomli qal'aga asos solgan, keyingi davrda ko'chmanchilar tomonidan buzib tashlangan. Shunday qilib, bir necha asrlar davomida Buyuk Ipak yo'lining karvon yo'llari chorrahasida Baqtriya podsholigining eng muhim shaharlaridan biri rivojlanib, keyinchalik u Kushon imperiyasining muhim markaziga aylanadi. Shahar besh yuz gektar maydonni egallagan – qadimiy aholi punkti uchun ulkan maydon. Bir vaqtlar qal'ani o'rab turgan uning devorlarining to'rtburchaklari hali ham daryoning tik qirg'og'i ustida joylashgan. Qal'aning yon tomonida savdogarlar va hunarmandlarning ko'p qismi, ikkinchi tomonida diniy inshootlar ansambli joylashgan edi. Shuni ta'kidlash kerakki, Kushonlar hukmdorlari boshqa dinlarga nisbatan bag'rikenglik bilan qarashgan va bu hududda zardushtiylik, hinduizm va boshqa dinlar bilan bir qatorda buddizm ham keng tarqalgan. Shunday qilib, Termizda katta buddistlar ibodatxonasi va buddaviy monastiri qurilgan. Katta kanal shahar bo'ylab o'tib, barcha turar-joylarni suv bilan ta'minladi. Qal'aning ichida zodagonlar saroylari, ma'muriy va ijtimoiy binolar bo'lgan. Umuman olganda, mintaqa tarixida milodiy birinchi asrlar shaharlarning tez o'sishi va keyinchalik shaharlarning ijtimoiy ahamiyatining oshishi bilan tavsiflanadi.

Xulosa: Zamondoshlar Baqtriyani "ming shahar mamlakati" deb atashgan. Ko'p asrlik tuproq qalinligi ostida ko'milgan ko'plab shahar inshootlari xarobalari bu so'zlarning o'rinli ekanidan dalolat beradi. Jahon madaniyatida Kushon davrining ajoyib arxeologik yodgorligi - Dalverzintepa manzilgohining topilishi juda muhim voqea bo'ldi. Turargoh Termizdan oltmish kilometr uzoqlikda, Sho'rchi shahri

yaqinida qazilgan. Aholi punkti 10 metr qalinlikdagi mudofaa tashqi devorlari va teshiklari bo'lgan qorovul minoralari bilan o'ralgan edi. Shaharning markaziy qismida badavlat fuqarolarning uylari joylashgan edi. Saytning janubiy qismini hunarmandlar ustaxonalari egallagan. Ko'plab arxeologik topilmalar Dalverzintepa Buyuk Ipak yo'lining gavjum tarmoqlaridan birida joylashganligidan dalolat beradi. Xalchayon, Zartepa, Fayoztepa, Ayrtam kabi yana bir qancha qadimiy manzilgohlar mahalliy xalqlarning boy moddiy va ma'naviy madaniyatidan dalolat beradi. Surxondaryo viloyati hududida qazilgan. Qoratepa qishlog'ida qazish ishlari o'zbek va yapon arxeologlarining qo'shma guruhi tomonidan olib borilib, ular buddist rohiblarning turar joylari va undan bir oz masofada – Buddist monastirini topdilar. Qadimgi Baqtriya amaliy san'ati ellin va hind-budda madaniyatining simbiozini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sagdullayev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. Toshkent 2004.
2. Sagdullayev va boshqalar. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. Toshkent 2000.
3. Tarix shohidligi va saboqlari: chorizm va sovet mustamlakachiligi davrida O'zbekiston milliy boyliklarining o'zlashtirilishi. \ Loyiha rahbari, mas'ul muharrir: D.A. Alimova. Toshkent Sharq, 2001.
4. Murtazayeva R.H. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va bagrikenglik. Toshkent: Universtitet, 2007.
5. www.ziyonet.uz